LITTERAE

COMMUNIONIS *

"ALS IK NIET VAN JOU WAS, MIJN CHRISTUS, DAN ZOU IK MIJ EEN VERLOREN SCHEPSEL VOELEN"

Aantekeningen van de voordracht van Luigi Giussani op de Internationale Bijeenkomst van de Verantwoordelijken van Comunione e Liberazione

La Thuile, 17 augustus 1997

CL

"ALS IK NIET VAN JOU ZOU ZIJN,

MIJN CHRISTUS,

DAN ZOU IK MIJ EEN VERLOREN SCHEPSEL

VOELEN"

(Sint Gregorius van Nazianze)

Luigi Giussani

La Thuile, 17 augustus 1997

INHOUD

I. Invloed van de Kerk op de samenleving: het drama van de moderniteit. De voorrang van de ethiek op de ontologie 3

II. Alles begint opnieuw bij het ik 8

a) Het ik als vrijheid 9

b) Het ik als oorspronkelijke vriendschap 10

III. Een vrijheid die standhoudt. Het gebeuren van een ontmoeting 11

a) Het doopsel 11

b) De gemeenschap als woning van het ik 12

c) De zending 14

IV. Oecumene 15

Drie gedachten en één aanbeveling 18

a) Christelijke ethiek als getuigenis 18

b) Het getuigenis als verandering en als "werk": *opus Dei* 18

c) Uit het toebehoren van het ik ontstaat cultuur 18

Tot besluit: het gebed als dimensie van het ik18

LITTERAE COMMUNIONIS

Tijdschrift van de beweging Comunione e Liberazione

6e jaargang, speciale editie, april 1997

Redactieadres en administratie:
Joep van Keeken
Mininster Beversstraat 40
6042 BN Roermond
tel./fax 0475-318677

Redactie:
Zr. Liesbet Buls (B),
Joep van Keeken,

Abonnementen:
voor Nederland: *f* 20,—
over te maken op
giro 3933389 t.n.v.
J. van Keeken te
Roermond o.v.v.
'Litterae'.
Voor de abonnees in België:
400 Bfr. over te maken op
bankno. 063-0406433-38
t.n.v. M. Buls te Gent
o.v.v. 'Litterae'.

Losse nummers:
f 5,— / 80 Bfr.
(excl. porto)

'Litterae Communionis'
verschijnt viermaal per jaar

Opmaak:
Michiel Peeters

**"Als ik niet van Jou was, Christus,
zou ik mij een verloren schepsel voelen"**
(Gregorius van Nazianze)

Aantekeningen van de voordracht van Luigi Giussani op de internationale bijeenkomst van verantwoordelijken van Comunione e Liberazione, La Thuile, 17 augustus 1997

I

INVLOED VAN DE KERK OP DE SAMENLEVING: HET DRAMA VAN DE MODERNITEIT. DE VOORRANG VAN DE ETHIEK OP DE ONTOLOGIE

De omstandigheden waarin God ons plaatst, vormen een wezenlijke factor van onze roeping, van de zending waartoe Hij ons roept. Ze zijn niet bijkomstig. Als het christendom de verkondiging is van het feit dat het Mysterie het vlees heeft aangenomen in een mens, dan is de omstandigheid waarin iemand zijn houding tegenover dit feit ten aanzien van de hele wereld bepaalt, belangrijk voor de definitie zelf van het getuigenis. Of liever, uit de manier waarop wij die houding verwerven, kan worden opgemaakt of en in hoeverre wij het toebehoren aan het Mysterie leven (zie het eerste hoofdstuk van de school van de gemeenschap[1]), dat de diepe wortel is van elke culturele expressie. Zoals jullie overwogen hebben en zoals het in ons midden altijd onderstreept wordt, ontstaat een culturele expressie vanuit een toebehoren, komt zij te voorschijn uit datgene waaraan men toebehoort. Dit betekent niet dat wij ons daar ook theoretisch van bewust moeten zijn; het is mogelijk dat wij ons daar niet op een juiste wijze van bewust zijn, maar de facto bepaalt datgene waaraan men toebehoort, datgene waaraan wij toebehoren onze culturele expressie.

Op de *retraite van de Fraterniteit* in Rimini heb ik erop gewezen, dat de werkelijkheid van de Kerk, als dagelijks gebeuren waarin het oorspronkelijke Gebeuren present is, zich aan de wereld van vandaag presenteert, niet door de dogmatische inhoud die wij zojuist hebben vermeld, de ontologie dus van het probleem, dit wil zeggen het geloof zonder meer, het geloofsgebeuren, te vergeten (om godswil!), maar door het - althans methodologisch gezien - als gegeven, als vanzelfsprekend te veronderstellen.

Ik wil een vergelijking maken. Laten wij het begrip van God als schepper nemen. Ongetwijfeld wordt in het christendom de bijbelse grondgedachte van de scheppende God, van de onuitsprekelijke, oneindige, almachtige God herhaald, hernomen met een kracht en een wil tot beïnvloeding van het leven in al zijn details, zoals dat nergens ter wereld het geval is. De manier waarop deze God wordt opgevat is werkelijk de bevestiging van het Mysterie. Niet louter de bevestiging van het Mysterie als werkelijkheid zonder meer, maar van het Mysterie als een werkelijkheid die al onze maatstaven absoluut te boven gaat en toch alle handelen van de mens tot in zijn verste vertakkingen beïnvloedt: elke relatie die de mens met dingen en personen aangaat - om op te bouwen of af te breken - is op de eerste plaats bepaald door de manier waarop deze betrekking [tot het Mysterie] wordt verstaan en ervaren en dus in de relatie tot alles werkzaam wordt.

Deze vaststellingen behoren tot de ontologie van het probleem: God heeft de werkelijkheid van de kosmos geschapen. Maar de religiositeit, die gebaseerd is op deze verheldering van het menselijk bewustzijn - die wij door het onderzoek of de intuïtie van de rede bereiken - zal, naar mijn mening, normalerwijze (ik zou ook kunnen zeggen: statistisch gezien) in het leven van elke dag gerealiseerd worden, aan het licht komen juist in een manier van leven die naar verandering, ommekeer, bekering streeft en vooral naar de aanvaarding van, de ontvankelijkheid voor elke omstandigheid waarin God zijn wil kenbaar maakt. De Tien Geboden vormen de geniale uitdrukking van heel de bijbelse reflectie en een gedetailleerde interpretatie van de relatie die de mens met de werkelijkheid - met zichzelf en met de werkelijkheid - aangaat, als hij handelt in het bewustzijn van deze Presentie, van de grote presentie van het Mysterie. Hierin ligt de genialiteit van de Bijbel: hij heeft de mensheid in staat gesteld deze hoogste en concrete waarheid te vatten - concreet in zoverre zij heel het handelen van de mens omvat (de Tien Geboden). En inderdaad staat de predikatie ook in de Kerk normalerwijze, in negentig percent van de gevallen, stil bij de ethische aspecten,

beslist niet bij psychologische en esthetische, die daarentegen teruggaan op beschouwingen van ontologische aard. Iedereen spreekt over God veeleer in termen van plicht dan op een aantrekkelijke manier; als men Hem ter sprake brengt, dan onderstreept men, bewust of onbewust, de plicht. Alleen op uitzonderlijke momenten of bij uitzonderlijke temperamenten zal het esthetische in het discours doorklinken. In de Kerk wordt deze esthetiek in de sacramenteel-liturgische werkelijkheid geconcretiseerd, geïncarneerd. In deze samenhang lazen we een bijdrage van Adriano Dell'Asta in de jongste aflevering van *Tracce*, waarin wordt verteld over de eerste mensen die, uitgezonden door koning Vladimir, christelijke monniken ontmoetten, die hen uitnodigden om een gewone liturgische dienst (met gezangen en dergelijke) bij te wonen. Diep getroffen, verlieten zij de dienst en gingen aan de koning vertellen: "Wij wisten niet of we in de hemel of op aarde waren, want op aarde krijgt men zo'n mooi schouwspel nooit te zien"[2].

Maar theologie en catechese, theologen en catecheten hebben zich op de verdediging van de ethiek toegespitst, waarbij zij aanvankelijk de dogmatische inhoud als iets vanzelfsprekends veronderstelden. Ook in het kerkelijke leven van de jongste eeuwen hield men de dogmatische inhoud voor evident, dit wil zeggen de inhoud waarover wij het zojuist hebben gehad en die wij altijd als onderwerp van onze boodschap aangeven, het onderwerp dat onze boodschap definieert: het Credo.

In de eerste eeuwen van het christendom werd de opvatting van mens, samenleving en geschiedenis, en dus van de christelijke ervaring, meegedeeld door middel van "feiten", kerkelijke structuren, algemene, fundamentele structuren: bisdommen en lokale gemeenschappen; onderlinge betrekkingen tussen verschillende bisdommen die, in diverse vormen, verbonden waren met de bisschop van Rome. Vandaar dat de staat, dit is de macht in de samenleving - welke vorm die ook mag aannemen, welke methode die ook mag aanwenden - zijn relatie tot de Kerk als een relatie tussen twee instellingen, twee autoriteiten opvatte.

Maar voor de Kerk blijft hét Gebeuren altijd present. Dit geldt ongetwijfeld tot in de middeleeuwen. Het Gebeuren is onveranderlijk present. De gebeurtenissen waren een Feit zoals het eerste, oorspronkelijke Gebeuren, het waren feiten die het oorspronkelijke Gebeuren deden herleven; feiten die men met het hart moest lezen, dit wil zeggen met de rede (hier ontstaat de christelijke zin voor het religieuze); die men met het hart moest lezen, om Hem te herkennen, om Hem te zoeken als een werkelijkheid die present is. Zo is uit het oorspronkelijke Feit, het oorspronkelijke Gebeuren de Traditie ontstaan. De presentie van het oorspronkelijke Gebeuren, de huidige verwerkelijking van het oorspronkelijke Gebeuren, dat elke dag tot op heden zijn aanwezigheid heeft getoond, heet Traditie. Bijgevolg betekent de Traditie de dagelijkse herhaling van het eerste, het oorspronkelijke Gebeuren. En haar instrument is de *Gedachtenis*.

Door de invloed van het rationalisme is de staat echter autarkisch, autocratisch geworden, werd hij in zijn absolute zelfbepaling bevestigd: de staat is een macht die terechtkomt in de handen van degenen die haar grijpen; hij vereenzelvigt zich op de eerste plaats met macht. Dit is de "logica" die volgt uit de affirmatie van de rede als maatstaf der dingen: *de mens maatstaf van alles wat is*. Zo heeft de ideologie onmiskenbaar de plaats ingenomen van heel de bestaanswijze van het christelijke religieuze feit. Het gaat niet meer om de doortocht, dag na dag, van de hernieuwde presentie van het oorspronkelijke Feit (dat elke dag opnieuw geboren wordt). De ideologie bestaat integendeel uit een abstract *apriori* dat op de wereld en zodoende op het bestaan wordt geprojecteerd, en in het hoofd van de mens, in zijn geest een plaats krijgt, zich daar gaat nestelen. Preciezer nog geformuleerd: de werkelijkheid wordt niet meer opgevat als de altijd nieuwe vervulling van het antieke, het oorspronkelijke, het eerste Gebeuren dat heeft plaatsgevonden, maar ze wordt geconcipieerd volgens de *attitude* waarmee men tijd en werkelijkheid tegemoet treedt. Het *apriori* is dus bepaald door de attitude die men tegenover de werkelijkheid aanneemt. Zo kan iemand enerzijds tegenover de werkelijkheid een weerstand ondervinden, een moeilijkheid hebben ten aanzien van datgene wat is, of onverschillig zijn of ook onmacht gevoelen om de werkelijkheid te beheersen; of hij kan zich anderzijds door heerszucht, bezitsdrang, winstbejag of zucht naar onmiddellijk genot laten

leiden, of ook nog de pretentie hebben de werkelijkheid, waaraan hij participeert, in ruime mate zelf te bepalen. Ieder van deze attitudes wordt tot een voorafbepaald gezichtspunt vanwaaruit men de werkelijkheid concipieert. Elk niveau van 's mensen houding ten aanzien van de werkelijkheid, ieder gelaat waarmee hij op de werkelijkheid neerkijkt, dat innerlijke gelaat dus - dat zijn voedsel vindt in het temperament en het karakter waarmee de mens structureel vanaf zijn geboorte is uitgerust - wordt als een *apriori*, een van tevoren vastgelegd gezichtspunt, door de attitude die de persoon in het leven aanneemt in stand gehouden. Doorgaans wordt men deze attitude niet echt gewaar, is men er zich niet van bewust of ontbreekt minstens het omvattende kritische bewustzijn van de manier waarop deze attitude ontstaat en van de impact die zij op onze wijze van zien, spreken, oordelen en handelen ten aanzien van de werkelijkheid heeft. Het is de voorliefde van onze gemoedstoestand ten opzichte van het bestaan die de opvatting van de werkelijkheid bepaalt: de opvatting van de werkelijkheid wordt door een gedragswijze a priori ethisch bepaald; niet door de rede, maar door een attitude op grond waarvan men zich van de rede bedient.

Zodoende is het criterium niet meer de Traditie, maar de logische ontwikkeling van een idee, van een perceptie: niet de Traditie - de Gedachtenis! - maar de logica van de ontwikkeling van een apriori, dit wil zeggen van een abstract filosoferen. Heel het menselijk universum vertoont, in concreto, tegenover de werkelijkheid zoveel verschillende *streams*, zoveel stromingen als er afzonderlijke groepen of - vanuit een ander gezichtspunt - afzonderlijke "tradities" (in de biologische en ethische betekenis van dat woord) bestaan waaraan men "toebehoort".

Het gaat hier dus niet om de Traditie als een geleefd gebeuren - dit is als een geleefde gedachtenis van feiten - maar om de logische ontwikkeling van een apriori dat in laatste instantie bepaald wordt door de morele en ethische attitude die de mens ten aanzien van tijd en werkelijkheid aanneemt.

Zo komt de voorrang van de ethiek duidelijk en ondubbelzinnig aan het licht in zoverre zij de meest elementaire waarden onderstreept; of de meest opportune: de waarden die allen gemeen hebben, zoals Dewey, de vader en algemeen erkende meester van de Amerikaanse schoolopvoeding zegt (op zijn tachtigste verjaardag werden tweedaagsenationalefestiviteiten te zijner eer georganiseerd). Hij verklaarde onomwonden: wij moeten het streven en de aanspraak op het zoeken naar iets absoluuts laten varen; het zoeken naar standpunten en affirmaties die iedereen makkelijk kan verstaan, is het enige middel dat ons rest om een zekere orde en een zekere vrede te bereiken[3]. Deze attitude staat lijnrecht tegenover datgene wat de Kerk aan de wereld voorhoudt: voor haar is de ethiek inderdaad gegrond op de hoogste waarheid, God, het Mysterie, de oorsprong van alles wat bestaat in zoverre het is (het ontologisch ware). Aldus wordt de voorrang van de ethiek bevestigd in zoverre men de nadruk legt op de meest elementaire waarden. Ook al is de bedoeling van Dewey begrijpelijk, ja zelfs pathetisch aandoet, het standpunt dat hij inneemt, mondt uit in het relativisme, heeft behoefte aan een omvattend relativisme. In deze voorrangspositie van de ethiek, in deze affirmatie van de elementaire waarden, is er dus geen plaats meer voor het oorspronkelijke Gebeuren, tenzij als beeld waarop men zich richten kan, als vergelijkingspunt, als een interessante leermeester uit het verleden.

Hier moeten we echter een belangrijke opmerking maken. Op zichzelf is het individu niet bekwaam om aan de totaliteit der dingen, aan heel het bestaan het hoofd te bieden. Blijkbaar kan dit doel alleen bereikt worden door middel van de organisatie van een volk - een organisatie die ideologisch tot stand gebracht, geconstrueerd, uitgevonden en bedacht wordt als uitdrukking van een logica die uit een geheel van situaties is gegroeid, om uiteraard partijdige interesses te bevestigen. Bijgevolg wordt de organisatie begunstigd, gecreëerd door partijdige persoonlijkheden of krachten die zich van de macht meester kunnen maken of erin slagen om wat voorheen een familiale erfenis was tot een theoretische macht uit te bouwen.

Welnu, tot aan "de onvoltooide dageraad van de renaissance" - de uitdrukking is van H. de Lubac[4] - weefde de christelijke traditie de schering van de gangbare mentaliteit. Het mooiste voorbeeld hiervan vinden we in een zinsnede van Michelangelo, die we voor onze Kerstaffiche gekozen hebben: "Maar wie ben ik, Heer, als Gij

niet tot mij komt met uw vertrouwde en onuitsprekelijke goedheid?"[5]. Michelangelo was geen middeleeuwer, maar wat zijn filosofie ook mag geweest zijn, zijn hart was nog ontvankelijk voor de waarde van de traditionele christelijke ervaring en werd erdoor bewogen. Bij de aanvang, de dageraad van het humanisme of van de renaissance, is de figuur van Petrarca daarvan een even indrukwekkend voorbeeld. De laatste strofe van zijn "Hymne aan de H. Maagd", die zijn *Canzoniere* afsluit - ik heb ze dikwijls geciteerd - luidt als volgt: "De dag nadert, hij kan niet ver meer zijn, / want de tijd loopt en vliedt voorbij, / unieke, onvergelijkelijke maagd, / nu eens kwelt het geweten, dan weer de dood mijn hart: / beveel mij aan bij uw Zoon, waarlijk mens en waarlijk God, / opdat Hij mijn laatste ademtocht in vrede aanneemt"[6]. Dit laatste woord wordt met een zucht ingeleid, die de reeds begonnen overgang markeert van de heldere christelijke "gedachtenis" naar een opvatting die openstaat voor de cultuur van de Grieks-Latijnse oudheid, een wijsheid gegrond op de rede, op het natuurlijke instinct, en die dus een ethische weg en een concreet levensideaal aanwijst die wezenlijk anders zijn dan wat Michelangelo blijkbaar nog in het hart draagt.

Zo heeft de ontluikende moderne staat van meet af aan begrepen dat er een andere mentaliteit dan die van de Kerk moest worden gecreëerd - een nieuwe "hegemonie", zoals Gramsci die later op een ongeëvenaarde wijze zou uitwerken.

Vandaar dat de staat gepoogd heeft rechtstreeks in het proces van de opvoeding en in de school in te grijpen en, omdat hij de weerstand van de Kerk te zijnen opzichte gewaarwerd, vooral de instellingen, de sociale organen en verenigingen heeft proberen te treffen die de inhoud van de kerkelijke boodschap belichaamden of dragers waren van deze boodschap.

In die zin heeft de houding van een groot deel van het episcopaat een historische ontwikkeling doorgemaakt: van een heldere en overtuigde verkondiging van de waarde van de christelijke boodschap (een opdracht die in laatste instantie door de paus werd verzekerd) tot de poging om - vooral na de zeventiende eeuw - de Kerk te verdedigen door de nadruk te leggen op de ethiek ten koste van de ontologie, en per slot van rekening met de staat overeen te stemmen. Deze houding van het episcopaat had een positief uitgangspunt, een goede wortel: de liefde voor de christelijke waarheid, het streven naar sociale vrede en vrijheid voor de Kerk. Tegenover de verharde houding van de staat en van de maatschappij, voornamelijk met de Franse Revolutie - maar ook reeds heel wat vroeger - stond een mensheid die in al haar vezels reeds vol afkeer was voor het geloof van een geopenbaarde godsdienst, voor de onmogelijk opvatting van een God die mens wordt en Zich met een schepsel identificeert. Door de algemeen erkende waarden en de deugden te onderstrepen die ook in het burgerlijke leven gewaardeerd en gerespecteerd werden als attitude, als wet, was het voor de Kerk makkelijker om overeen te stemmen met een maatschappij die zodanig was veranderd wat haar invloeden en thematieken betreft.

Aldus is de mededeling van de boodschap van de Kerk langzamerhand geëvolueerd tot een *formele* trouw aan het dogma als drager van een nieuwe ontologie. De mededeling van de boodschap en van de inhoud van de nieuwe ontologie, dit wil zeggen de boodschap van de menswording van God, de boodschap dat dit gebeuren - gebeuren in de historische betekenis van het woord - in de geschiedenis verdergaat omdat deze mens verrezen is ("Ik ben met u alle dagen tot aan de voleinding der wereld", zegt Jezus in Mat. 28, 20), en de trouw aan het dogma als drager van deze andere, onvoorstelbare, voor de menselijke rede ondenkbare ontologie, worden alsmaar formeler. Ik heb het hier voornamelijk over de consequenties van de Franse Revolutie, over de periode na de Franse Revolutie: over de negentiende en vooral de twintigste eeuw, waarin de invloed van het maatschappelijke leven, van de heersende mentaliteit duidelijker en beslissender naar voren is gekomen. Wat de inhoud van de verkondiging betreft, is men steeds meer de nadruk gaan leggen op de morele waarden, die steeds meer vanuit het oogpunt van de overheersende cultuur werden geconcipieerd. De kerkmensen waren inderdaad door vrees bevangen ten aanzien van het onbegrip waarvan de algemene mentaliteit en de culturele vorm die deze algemene mentaliteit bepaalde, tegenover de christelijke zienswijze blijk gaven. Juist daarom hebben zij zich geconcentreerd

op datgene wat de anderen konden vatten, op datgene wat zelfs de tegenstanders moesten aannemen: de fundamentele deugden, de fundamentele ethiek. Maar zoals de heersende mentaliteit werd geëvalueerd en bejegend, zo werden ook de morele waarden min of meer snel onder invloed van de zegevierende macht opgevat. Gesteund door de pers, de massamedia, die de val van bepaalde belangrijke instellingen en maatschappelijke vormen "suggereerden", trok de staat de absolute macht naar zich toe: de staatsmacht evolueerde naar een totale hegemonie. Bijgevolg was de ethische boodschap van de Kerk in het beste geval gekenmerkt door trouw aan de Tien Geboden, waarbij echter wel een of ander gebod de voorrang kreeg. Het accent dat men op het ene of het andere gebod legde, varieerde volgens de periode. Ik ben 75, maar ik denk dat ook jullie kunnen begrijpen wat voor mij een evidentie lijkt: tot op een bepaalde leeftijd, voordat ik met de beweging ben begonnen, hebben twee geboden, met name het zesde en het negende, mij gedomineerd via de prediking die ik altijd heb gevolgd, waarvan ik gebruik maakte en waaraan ik gehoorzaamde. Twintig, dertig, veertig jaar later legde en legt men nog steeds de nadruk op het vijfde en zevende gebod, waarbij men het eerste, het tweede en het tiende gebod negeert en zelfs omvormt. Het zijn de overheersende cultuur (zo overheersend, dat ook de katholieke theologie er overvol van is) en de gevoeligheid die in 1968 bij ons in Italië tot uiting kwam en heel nadrukkelijk in 1989 bij de val van de Berlijnse muur, die deze accentverschuiving hebben bewerkt. En, onder invloed van de staat en van de cultuur die de opvoeding van de burger verzorgt, horen wij vandaag de priesters vaker spreken over de moraal in de zin van "het respect voor de verkeersregels" dan over de moraal die roept: "Jezus, Jezus, kom mij te hulp".

Het niet aflatende zoeken naar onderlinge overeenstemming tussen de Kerk en de staat heeft uiteindelijk het ontstaan en de ontwikkeling van het katholieke verenigingswezen bepaald, ook van die verenigingen die door de hiërarchie waren geïnspireerd of erkend; ja het heeft in feite de deur wagenwijd opengezet voor de overwinning van de staatsmacht. Want het is altijd de macht die de overheersende cultuur bepaalt, vorm geeft (zo heeft dit katholieke verenigingswezen, bijvoorbeeld, een "religieuze keuze" gemaakt door het religieuze probleem los te koppelen van het historische bestaan, en zelfs het geloof los te maken van de gehoorzaamheid aan de paus).

Welnu, de staat is met een groots elan de vrije ruimte binnengestapt die geen enkele weerstand meer aan zijn optreden bood, en heeft de instrumenten gegrepen die hij nodig had om zijn doel te bereiken: de massamedia, de scholen en de pers. Vanuit een bepaald oogpunt gezien, niet onmiddellijk de scholen; eerst de pers en de televisie, als laatste de scholen. Inderdaad trad de staatsmacht - wegens de liberale arrogantie en het vertrouwen van de rijken in eigen macht en eigen rijkdom - eerst de scholen met veel jovialiteit tegemoet en liet ze een zekere vrijheid: hij stond hun een zekere marge van vrijheid toe, een getolereerde vrijheid eerder dan een principiële vrijheid. Zo werd het probleem naar de verantwoordelijkheid van het gezin verschoven. Wie begaan was met de christelijke opvoeding, concentreerde zich op het gezin, op de zorg voor het gezin. Maar vandaag is zelfs dat niet meer mogelijk. In Italië is de zogenaamde "schoolhervorming" van de (onderwijs)minister de eerste *casus* van een massale aanval op datgene wat de staatsmacht inzake opvoeding beperkt: elk pedagogisch initiatief dat pretendeert invloed uit te oefenen buiten dit plan, moet uitgeschakeld worden. Wat dit moment bijzonder pijnlijk maakt, is het feit dat een dergelijk plan kan worden bedacht en uitgewerkt omdat de mentaliteit van de mensen en van een groot deel van de clerus overeenstemt, akkoord gaat met degenen die het hebben geconcipieerd.

Wat ik hier beknopt en bij wijze van allusie heb aangegeven, wil het belang van de omstandigheden onderstrepen waarin God ons plaatst om onze zending te leven: het geloof dat Hij ons geschonken heeft en bijgevolg ook de zending die ermee verbonden is (want de inhoud van het geloof is de erkenning die ons in staat stelt Hem aan de wereld te verkondigen; Hem erkennen als een gave die God ons schenkt om ons bekwaam te maken Hem aan de wereld mee te delen). Maar ik heb ook de hinderpaal aangegeven waarmee al wie de zending ter harte neemt, op een dramatische wijze af te rekenen heeft: zonder zich te ergeren, moet hij

op een dramatische wijze het klaarblijkelijke onbegrip of de gevoelloosheid leven die een groot deel van het officiële katholieke milieu toont voor wie met volharding en moed het strijdperk betreedt.

II

ALLES BEGINT OPNIEUW BIJ HET IK

Het is een tragisch moment, of wellicht is het beter van een dramatisch moment te spreken. Inderdaad, wat hier op het spel staat is het hoogste dat de mensengeschiedenis ooit in haar schoot heeft ontvangen, dat ooit in de mensengeschiedenis is binnengedrongen, waarvan het doel de verlossing is van alle mensen en dat bijgevolg noodzakelijk ook een bron van hoop zal zijn voor een meer evenwichtige en rustige samenleving, een samenleving die meer vervuld is van de zin voor de persoon en van de redelijkheid van gedragingen en beslissingen, van bekwaamheid om te vergeven en barmhartig te zijn, zonder welke men alleen maar slecht kan leven (hetgeen wij jammer genoeg de jongste jaren zien gebeuren).

Wat rest ons op dit, laten we zeggen, tragische moment, wat kan een laatste bron zijn van reële vrijheid? Van "reële vrijheid", want de almacht van de macht, de almacht van elke macht, in gelijk wel domein, gaat in tegen datgene wat God geschapen heeft als kenmerk van het schepsel dat bekwaam is Hem te erkennen als "God, alles in alles" (vgl. I Kor. 15, 28). Wat kan een laatste bron zijn van reële vrijheid? Het individu, *de persoon*.

Dit is mij op een nieuwe manier duidelijk geworden in juni van vorig jaar, toen ik, geconfronteerd met mijn lichamelijke beperkingen, ertoe kwam de versregel uit psalm 8, 5 te herhalen: "Wat is dan de mens dat Gij acht op hem slaat, het mensenkind dat Gij hem aanziet?". Wat is hij? Indien de mens alleen maar stof zou zijn, zoals gelijk welke thans overheersende filosofische opvatting voorhoudt, indien hij alleen maar stof was, zou hij helemaal tenietgaan, helemaal! Er is geen andere mogelijkheid. Dante die de *Divina Comedia* schreef, en Beethoven die de *Negende Symfonie* componeerde, zouden tot stof zijn vergaan, niets zou er van hen overblijven.

Dit alles zegde ik tot mijzelf, ik zegde het alsof ik mijzelf voor het eerst het probleem van ziel en lichaam stelde. En ik vroeg mij af: "Maar waarin bestaat dan mijn werkelijkheid? Waarom berust ik er niet in dat ik verga? Waarom ervaar ik als een onrecht, als onwaar deze vernietiging van een ding, deze definitie van het wezen van een ding, niet overeenkomstig alle factoren ervan, maar veeleer overeenkomstig de meest verderfelijke factoren van zijn bestaan?". "*Corpus quod corrumpitur aggravat animam*", zegt de Bijbel (Wijsh. 9, 15): "Het vergankelijk lichaam bezwaart de ziel". Maar vooral voor mijzelf zei ik : "Het is toch niet mogelijk dat ik zo eindig! Wat is er aan gene zijde van deze vergankelijke lichamelijkheid? Wat is, in de grond, mijn werkelijkheid, de mijne? Wat is er eigen aan die werkelijkheid waardoor ik niet kan aannemen dat Dante en Beethoven in hun productie tot stof vergaan en verder niets meer?". Het *ik*. Het ik!

Maar waar is dat ik te vinden? Indien men de hele mens aan een wetenschappelijke analyse zou onderwerpen, al zijn cellen één voor één zou ontleden en uitstallen, zou men het ik niet vinden. Waar is het? De kwantitatieve kwestie rijst op en put het recht uit dat het onderzoek ons geeft. Waar is het ik? Een analyse van alle cellen van het lichaam zou het niet aan het licht brengen. Inderdaad het ik is betrokken op het Oneindige, op het Zijn. Punt. Er is verder niets te zeggen: het ik overstijgt alles wat het als "context" omgeeft, dit is alles wat "ermee samenwerkt". Het is alsof het ik de oneindige veelheid van afzonderlijke dingen in handen nam en ze opnieuw samensmolt volgens een kracht, de kracht van het verlangen naar het Oneindige, waardoor dat ik volledig gevormd, waardoor het gedefinieerd is.

Het probleem is dus het ik, de persoon. Dit is niet in tegenspraak met de vereniging of met het soort personen aan wie men zijn vertrouwen schenkt om kracht te verwerven. Maar de kracht van de vereniging, de kracht van de Kerk, de kracht van de burgerlijke maatschappij, dat is de persoon. En de kracht van de persoon, dat is het bewustzijn van wat hij is en van het ideaal waarvoor hij moet aanwenden wat hij is en alles wat met hem is, alles wat hij ontmoet. Inderdaad, het ik is, als het handelt: bewustzijn van het zijn en bewustzijn van het handelen.

Dit kan een paradox genoemd worden, geen contradictie. Omdat men geen van beide termen kan uitschakelen door zijn zin, zijn betekenis, zijn waarde in de andere term te doen opgaan. Het is paradoxaal, omdat men niet begrijpt hoe deze relatie tot het Oneindige, deze vraag naar een relatie tot het Oneindige mogelijk is: de vraag naar liefde, naar waarheid, schoonheid, rechtvaardigheid, geluk. Elke mens wordt door dit appèl geraakt. Misschien is er heel wat tijd nodig voordat het door alle bezinksels heendringt, maar deze vragen kunnen niet geloochend worden, ze vormen het "hart" van de mens, zoals de Bijbel het verstaat en zoals wij erover spreken.

De kracht van de vereniging, de kracht van de Kerk, de kracht van de burgerlijke maatschappij is de persoon; en de kracht van de persoon, dat is het bewustzijn van wat hij is en van het ideaal waarvoor hij moet aanwenden wat hij is. Hij is, als hij handelt: bewustzijn van het zijn en bewustzijn van het handelen.

a) Het ik als vrijheid

Laten wij dus spreken over de *vrijheid* als *laatste toevlucht* van een blik op het wezen van het ik. Deze dagen in het bijzonder heb ik gedacht dat dit verklaart waarom onze beweging gegroeid is zonder enig program, zonder enig plan en zonder enige pretentie: zij is gegroeid uit het niets. Niemand die eraan dacht dat men de volgende week nog zou bestaan, dat wij er nog zouden zijn. Wij zijn ontstaan met dat realistische besef van onze kleinheid, ik spreek niet van deemoed. Toen een hoogleraar onlangs in een parlementaire commissie in Italië over ons zei: "Ze zouden allemaal uitgeschakeld moeten worden", dacht ik aan wat ik in 1975 had horen zeggen. De telefoon rinkelde. Het was in Milaan, via Ariosto. Ik nam de hoorn af en hoorde twee personen met elkaar spreken; ik zei geen woord en hoorde een van beiden zeggen: "Die jongeren van Gs, zoals men ze noemt, ze moeten er allemaal aan!". 1975, 1997, precies hetzelfde! En misschien zijn degene die toen sprak en de persoon die zich vandaag over ons uitliet, "democraten", behoorden en behoren zij tot de democratische partijen van toen en van nu. Een democratische partij is verdraagzaam: "verdraagzaamheid" is wezenlijk voor een democratische partij, en vooral de "dialoog", zoals men het dertig jaar geleden uitdrukte. Wij zouden de enigen kunnen zijn die vervolgd worden; alle anderen kunnen immers gehomologeerd worden door de staat als bron van macht. Gelijk welke opvatting kan de staat homologeren, uitgezonderd die van de christen. Het is een opvatting van de mens die van alle andere afwijkt: de mens *is* zijn vrijheid. Daarom zei Gramsci dat de macht tot elke prijs aan de macht wil blijven; het probleem van de macht is, hoe aan de macht te blijven en heel de maatschappij steeds meer te domineren.

Deze opvatting van de mens onderscheidt zich van alle andere: de mens *is* zijn vrijheid. De enigen die de vrijheid als het wezen van de mens zien, dat zijn wij; niet "wij, christenen", maar "wij", kinderen van de Kerk.

In deze tijd waarin alle "ismen" in elkaar zijn gestort, laat de aanspraak van de staat de overheersende opvatting aan het licht komen die, in de grond, de affirmatie is van het *carpe diem*: pluk de dag, grijp wat de omstandigheden je aanreiken. Het *carpe diem* wordt als ideaal van het leven voorgehouden, of het nu het jonge fuifnummer of de grote senator voor het leven, de schrijver of de filosoof betreft: telkens gaat het om een *carpe diem* waarvan de inhoud heel anders is, maar de formule zowel voor de één als voor de ander geldig is.

Wanneer overstijgt en doorbreekt het leven als roeping, als ideaal, het *carpe diem* in zijn onontkoombare beperking? Als het leven kan opgevat worden en wordt opgevat, als het erkend wordt als geconcipieerd door een andere factor waarin de authentieke macht is gelegen - als het leven verbonden is met deze hoogste factor, als het verstaan wordt als erkenning van deze factor, als het kan worden opgevat als beheerst, bepaald, geleid, eigendom van een andere factor. Een *andere factor*. Tot op zekere hoogte kunnen wij niets anders dan het met deze benaderende woorden uitdrukken. De erkenning van deze hoogste factor, aan gene zijde van en heel anders dan al het andere, zozeer anders dat hij kan geïdentificeerd worden als "aan gene zijde" van datgene wat de mens op adequate wijze ervaren kan, komt de staat niet toe: deze erkenning komt het ik toe. De vrijheid bestaat erin te erkennen dat wij aan een Ander toebehoren.

De enige wijze waarop de mens deel kan hebben aan God, aan het Zijn, is de erkenning dat "alles wat bestaat" de Ander is, een Ander die Present is. Zoals ik het op de *retraite van de Fraterniteit* in Rimini heb gezegd, is de vrijheid de grote kwestie van de relatie tussen het Zijn, "God, alles in alles" (Vgl. 1 Kor., 15-28), en het schepsel, het "participerende" zijn. Het grote probleem is het ik als vrijheid. De vrijheid is de grondkwestie, het ware mysterie. De rest kan men niet vatten, maar voor de rede, in haar oorspronkelijke ontvankelijkheid die niet door een aanmatigend vooroordeel is verstikt, is het evident, is het duidelijk dat God alles is. Indien God het Mysterie is, dan is alles mysterie. Maar er is iets dat zich als een werkelijkheid aandient die aan God ontsnapt: de menselijke vrijheid. Aan het Zijn als zodanig kan men niets toevoegen, er niets van afnemen, maar de vrijheid lijkt iets af te nemen van het Mysterie, van het Zijnsmysterie, van God. Als wij denken dat God zelf de vrijheid geschapen heeft! Het is het meest fascinerende punt dat wij in Rimini overwogen hebben. "Geschapen" zijn betekent dat God zijn schepsel heeft laten participeren aan Zichzelf; Hij heeft zijn schepsel het vermogen gegeven om een relatie met Hem aan te gaan, Hij heeft erkend willen worden door een schepsel. Dit mondt uit in het concept van de vrijheid die Hij ons heeft geschonken. Als dan het Zijn alles is, dan bestaat de vrijheid erin te erkennen dat God alles is. De vrijheid is het duizelingwekkende aspect van het ik. En het is liefde, geen keuze; de keuze is een specificatie, een voorlopige en voorbijgaande neerslag van de vrijheid, iets dat in wording is. De vrijheid is het duizelingwekkende aspect van het ik.

b) Het ik als oorspronkelijke vriendschap

Het menselijk ik, geschapen naar het beeld en de gelijkenis van God, weerspiegelt oorspronkelijk het Zijnsmysterie juist in de dynamiek van de vrijheid, waarvan de wet de liefde zal zijn. En de dynamiek waarin deze liefde zich afspeelt, kan alleen maar door het woord *vriendschap* aangeduid en gedefinieerd worden. Als God mij het leven geeft, als de Schepper mij het zijn schenkt, dan is de aanvaarding van deze gave de wezenlijke vorm van de vriendschap, waaruit de bekwaamheid voortspruit om gelijk welke andere relatie op te bouwen, want, vanuit dit oogpunt, zijn alle andere relaties authentiek als ze, op hiërarchische wijze, vriendschap zijn. Bijgevolg definieert het ik zich op de juiste manier, in de waarheid van zijn weg als wezen in wording, als het de fundamentele vorm, het fundamentele moment van de vriendschap erkent en bevestigt, als het zich ervan bewust word en ermee instemt. De eerste vriendschap is die van het schepsel dat erkent dat het door God is geschapen, het is de aanvaarding van zichzelf in zijn geschapen zijn, juist in zijn geschapen zijn. Zo ontvouwt zich het ik in een Gij - het onbegrensde, het onvernietigbare, het onsterfelijke ik. Want het Gij is het woord dat de aan spits staat van de relatie tussen het geschapen ik, het geschapen zijn, het participerende zijn en het Zijn als ondoorgrondelijk Mysterie dat erkend, aanvaard wordt - dat Mysterie voor wie ik beschikbaar ben en in wie alles wat zich in mijn leven voordoet, een positieve betekenis heeft, die ik op paradoxale wijze zelfs in de dood kan beamen.

De grootste en, psychologisch gezien, meest voorkomende bekoring, waaraan iedereen op gelijk welk niveau blootstaat, is die van Jeremia en Job: "Was ik maar niet geboren" (vgl. Jer. 20, 14 en Job 10, 18). En toch is het tegenovergestelde waar! Als men oud wordt, gaat men ook begrijpen wat men nog nooit had gesnapt, met andere woorden men wordt jonger: men gaat begrijpen dat het bestaan een goed in se is - dit inzicht dringt zich op met een natuurlijke, onmiddellijke evidentie, zoals bij een kind. De niet-aanvaarding van het bestaan is niets anders dan een zich "verzetten tegen", en dus een vorm van geweld. Alle geweld heeft dáár zijn wortel. De niet-aanvaarding van het bestaan introduceert een gewelddadigheid in het handelen van God - in het handelen van God als gave, als geschenk, die het leven om niet geeft. Het introduceert een gewelddadigheid in het handelen van God, een vreemd voorwerp; het veronderstelt de erkenning van een vreemd voorwerp, van een factor die vreemd is aan de ervaring, die, met andere woorden, belet dat aan het licht komt wat wij zijn. Want wat wij zijn bestaat uit erkenning en aanvaarding. Het is duidelijk, zegt de heilige Jakobus, dat ook de demonen in God geloven, maar zij hebben angst voor Hem. Punt (vgl. Jak. 2,

19). Ook degene die tegen God is, zozeer dat hij de goedheid van de schepping in Hem loochent, erkent dat God alles in alles is. Was Hij dat niet, dan zou Hij God niet zijn, want het Zijn is alles van alles wat bestaat, in alles wat bestaat.

III

EEN VRIJHEID DIE STANDHOUDT. HET GEBEUREN VAN EEN ONTMOETING

Maar hoe kan het ik als vrijheid en als vriendschap met het Zijn standhouden zonder aan de verwaandheid van zijn eigen maatstaf en aan de vertwijfelde ontgoocheling toe te geven? Hoe is het ik bijvoorbeeld in staat de relatie tot de werkelijkheid - personen en dingen - met die positieve blik te leven, die in iedere handeling, een vraag wordt om te mogen zijn? Hier komt het erop aan te begrijpen hetgeen Jezus tot zijn apostelen zegde met betrekking tot het huwelijk, tot de relatie tussen man en vrouw: de mens is niet bekwaam om dit te realiseren omdat hij niet in staat zich in de liefde staande te houden (vgl. Mat. 19, 3 e.v.). Maar wat de mens niet vermag, dat is niet onmogelijk voor God. Daarom is Hij tot ons gekomen. Hij is tot ons gekomen in het gebeuren van een ontmoeting, als menselijke presentie die Hijzelf een gemeenschap onderweg heeft genoemd - als een concreet, reëel, fysisch Zich met ons inlaten, die tijd en ruimte omspant. Het Johannesevangelie zegt: "Niemand heeft ooit God gezien; de Eniggeboren Zoon, die in de schoot des Vaders is, Hij heeft Hem doen kennen" (Joh. 1, 18): de mens geworden God, Jezus, het definitieve verbond van God met de mens. Wat definitief is, bepaalt mijn gelaat, dus mijn persoon, mijn wezen, mijn persoonlijkheid. Ik ben dus gedefinieerd door de relatie tot deze definitieve Presentie.

Deze Presentie die alles verklaart, plaatsen wij in het centrum van ons leven. Zij is de oorsprong van alles wat wij zijn en doen, binnen ons zelfbewustzijn en ons handelen. En deze Presentie is juist de mens Jezus, geboren uit een vrouw. De grote schok die een bekende theoloog kreeg toen hij ons ontmoette, was dat hij zich ervan bewust werd iets te missen: de methode die vertrekt van de mensheid van Christus, niet van Christus' mensheid als eindpunt in de zin van een consequentie of een vrucht, maar werkelijk als de onvervangbare weg, het startpunt om God te leren kennen - dit wil zeggen de structuur van het eigen ik, het eigen gelaat[7], de zin van het leven, de volmaaktheid die wij voor ogen moeten houden als een baken voor ons handelen.

Het Gebeuren met een hoofdletter G, het Gebeuren bij uitstek, het *kat'exochén* is: God die mens geworden is. Deze mens is opgestaan uit de dood en derhalve is Hij in elke tijd en ruimte present. Voor ons, mensen, betekenen tijd en ruimte de mogelijkheid om nieuw te worden, maar tegelijkertijd een onoverkomelijke beperking: als ik hier ben, kan ik niet bij mijn vrienden zijn in Caltagirone. Maar voor Christus vormen tijd en ruimte geen beperking meer, omdat Hij verrezen is. De dood is de uiterste consequentie van onze begrensdheid, de extreme realisatie ervan. Een verrezen Mens kan deze toestand maar bereiken als hij zegeviert over tijd en ruimte, in zoverre hij ze overstijgt. Tijd en ruimte hinderen de Heer niet meer. Bijgevolg is Hij vandaag zoals Hij vroeger was: zoals destijds in Nazareth, zo is Hij nu, daar waar ik mij bevind.

Deze Presentie die alles verklaart, die de oorsprong is van alles wat wij zijn en doen, in ons zelfbewustzijn en in ons handelen, plaatsen wij in het centrum van ons leven: het is werkelijk de mens Jezus, geboren uit een vrouw van vijftien of zestien jaar; Hij heeft geleefd te Nazareth, dat nest in Palestina dat niemand kende. Wat die theoloog miste, zoals hij het zelf uitdrukte, was de mensheid van Christus, als vertrekpunt, niet als eindpunt.

Het Gebeuren is God die mens is geworden. Deze mens is uit de dood is opgestaan en in elke tijd en plaats present, omdat er voor Hem geen grenzen meer bestaan. Hij is in iedere tijd en iedere plaats present, in zoverre Hij door mijn aanwezigheid - door onze aanwezigheid - present is. Ik ben geroepen en gekozen om deelgenoot en acteur te zijn van zijn Presentie.

a) Het doopsel

De keuze die ons ik, ons gelaat - het nieuwe, eeuwige gelaat van ieder van ons - definieert, is een gebaar; het *doopsel* is het moment waarop ik gekozen werd om vandaag deelgenoot te zijn van zijn Presentie in de wereld: het is een feit dat zo

reëel is, dat men het in heel zijn uiterlijk voorkomen beschrijven kan. Het kan gedateerd worden, het heeft ons op een bepaald moment ook lichamelijk getekend. Op het eerste gezicht lijkt het een totaal waardeloos en ondoeltreffend gebaar te zijn. Het tegendeel is waar; het doopsel doet een heel nieuw soort protagonist in de mensengeschiedenis ontstaan. De gedoopte, de door Christus ingepalmde mens, wordt een nieuwe protagonist, hij gaat een hoofdrol spelen in de hele geschiedenis, waarvan de zin deze mens geworden God is, dit is deze Mens die God is.

Wat impliceert de participatie van mijn persoon aan het Mysterie van Christus, die in het doopsel werkzaam is? "Want gij allen die in Christus zijt gedoopt, zijt met Christus bekleed. Er is geen jood of heiden meer, er is geen slaaf of vrije, er is geen man en vrouw: allen tezamen zijt gij één persoon, *eis*, in Christus Jezus" (vgl. Gal. 3, 27-28). Dit is een ontologische werkelijkheid, hier wordt een nieuwe ontologie bevestigd. En het moet ons niet verbazen dat het Mysterie in staat is Zich mee te delen op de wijze die het wil! Begrijpen jullie nu wat ik bedoelde toen ik onderstreepte dat het dogma als iets vanzelfsprekends wordt aangenomen, terwijl het christelijk discours zich helemaal op het ethische niveau beweegt?

b) De gemeenschap als woning van het ik

"Eén persoon", een eenheid die menselijk onvoorstelbaar is: het is de geboorte van een menselijke *gemeenschap* waarvan de enige bestaansreden zijn Presentie is. In plaats van "enige" bestaansreden zouden we kunnen zeggen: "de enig denkbare redelijke grond voor haar bestaan, voor haar existentiële werkelijkheid is zijn Presentie". Het gaat om een gemeenschap van mensen die uiteindelijk samen zijn omdat Christus present is - hiermee is de beslissende, diepste beweegreden voor hun eenheid aangegeven. De menselijke gemeenschap, de woning van zijn blijvende Presentie in tijd en ruimte, noemt Sint-Paulus zijn "mystiek Lichaam" (vgl. Ef. 5, 29-32). Het is een nieuwe menselijke realiteit waarin het Mysterie van Christus aanwezig is, een natuurlijke gemeenschap waarin zijn Mysterie aanwezig is. "Natuurlijk" in die zin dat zij als menselijk gelaat zichtbaar wordt en zich laat definiëren, maar altijd iets groters in zich bergt. Het sacrament is een teken waarvan men de uiterlijke verschijningsvorm kan beschrijven en verstaan (het drinken van wijn, het eten van brood), maar het bergt in zich Datgene wat Zich als de definitie ervan presenteert: de Eucharistie is het deelhebben aan het Lichaam en het Bloed van Christus, het eten en drinken van zijn Lichaam en Bloed. "Als gij het vlees van de Mensenzoon niet eet en zijn bloed niet drinkt, hebt gij het leven niet in u", zegt Jezus uitdrukkelijk in het zesde hoofdstuk van het Johannesevangelie (vgl. Joh. 6, 53).

De nieuwe menselijke werkelijkheid waarin het Mysterie van Christus present is, dat is de Kerk die zichtbaar wordt naast mij, die in welbepaalde omstandigheden naast mij zichtbaar is geworden: eerst in mijn vader en mijn moeder, vervolgens op het seminarie, later toen ik mensen begon te ontmoeten die zich voor mij interesseerden en vriendschap met mij sloten, omdat ik bepaalde dingen zegde, en, tenslotte, toen ik in een gemeenschap werd binnengeleid die het Mysterie van Christus in de Kerk voor mij tastbaar maakte en steeds maakt. Deze gemeenschap is voor ieder van ons de *woning* vanwaaruit ons ik op weg gaat om zichzelf te realiseren in de relatie die het met de hele werkelijkheid moet aangaan.

Het begrip woning zegt dat er geen realisatie van het ik mogelijk is, dat er geen ik kan zijn dat bestaat, dat rijp is, dat tot rijpheid geroepen is, buiten de grote educatieve hypothese die God voorziet als hij het ik tot het bestaan roept. En deze educatieve hypothese is de gemeenschap waaraan God het ik toevertrouwt: gezin, school van het leven, beweging, dit wil zeggen de vormen waarin deze woning zich openbaart en realiseert. In haar complexiteit en haar vermogen om alles te omvatten, is deze woning de Kerk. Daarom is elke "beweging" erop gericht de rijpwording van het ik te verzekeren; haar doel is de realisatie van het ik. De allereerste zending, die aan de oorsprong staat van al het geschapene, de allereerste zending in de nieuwe mens is de zending ten aanzien van het ik zelf.

De zending ten aanzien van het eigen ik is gegeven door een milieu waarin Jezus het plaatst. Bijgevolg zijn er twee doelstellingen die Jezus, in een gegeven milieu, nastreeft.

De eerste is de schepping van het ik als zaad, als de oorsprong

van een nieuwe schepping (doopsel), die onder andere de opdracht krijgt om alle andere schepselen te bezielen. In dat opzicht is het artikel van Marco Bersanelli in *Tracce*[8] de meest indrukwekkende zaak die God mij dit jaar heeft laten ervaren: een visie op het ontstaan van het heelal, het heelal dat uitdijt, waarbij men met miljarden lichtjaren rekent en waarbij duidelijk blijkt - tot op vandaag is het niet mogelijk dit te negeren - dat dit universum zou kunnen geschapen zijn met het oog op het ontstaan van het ik, opdat in het mysterieuze wezen der dingen, in deze immense en tegelijk eindige kosmos dat punt te voorschijn zou kunnen komen dat "ik" heet: in dit punt dat het ik, de mens is, komt heel de kosmos tot zelfbewustzijn, begrijpt hij wie hij is en waartoe hij bestemd is.

De volwassenheid van dat ik, de volkomen realisatie van dat ik is de eerste zending die de oorsprong van alles is; de allereerste zending is de zending ten aanzien van het ik. En deze zending ten aanzien van het ik is bepaald door het milieu waarin Jezus ons plaatst. De eerste doelstelling die Jezus in een bepaald milieu zoekt te bereiken, is de schepping van het nieuwe ik door middel van het doopsel.

De tweede doelstelling is de rijpwording van dat ik. De woning van het ik, de plaats waar het ik geboren wordt - gezin, maatschappelijke werkelijkheid die *in fieri* te voorschijn treedt, menselijke beweging, volk en natie, de Kerk, en dat wat bestemd is om Kerk te zijn (de hele mensheid) - heeft als tweede doelstelling de rijpwording van dat ik. Jezus plaatst dit zaad, waaraan Hij leven en vorm heeft geschonken, in een levenskader, een milieu, een *hic et nunc* (een milieu is een *hic et nunc*), door middel waarvan Hij het ik juist tot rijping wil brengen, zodat het bewust wordt van zichzelf en Hem, Jezus, gaat helpen om ieder moment waaruit de geschiedenis bestaat nieuw te maken, Hem gaat helpen om de mysterieuze heerlijkheid te realiseren waartoe de Vader Hem gezonden heeft.

Het gezin, dan het seminarie en vervolgens de beweging hebben bewerkt dat het ideaal steeds meer de ene noemer werd van al mijn handelen; ze hebben mij bewust gemaakt van mijn bestemming, maar vooral van mijn oorsprong, van de vindplaats van mijn consistentie; dankzij hen is het ideaal voor mij een normaal levensgevoel geworden, zodat het leven altijd meer wordt ervaren als in eenklank met deze attitude. En ik ben de beweging beginnen gewaarworden toen ik begon te spreken: het was niet moeilijk, maar wel indrukwekkend.

De zending is in elk geval door een eindig kader begrensd, precies zoals het kader waarin het ik geboren wordt, begrensd is. Tenslotte heeft de beweging dan de toepassing en de ultieme ontdekking mogelijk gemaakt van de identiteit van deze drie woonplaatsen: het leven van de Kerk, de beweging als vorm waarin God mij zijn hoogste gave schonk, dit is zijn mysterieus Lichaam in de wereld, en de horizon van de wereld tot impliciete horizon van al mijn handelen maakte.

Het gezin, het seminarie, de beweging en de Kerk zijn plaatsen waar een leven verwekt wordt dat vriendschap is. Wij hebben altijd gezegd dat de vriendschap een wederzijds geschenk is dat de vrucht is van de liefde voor de bestemming van de ander: bewuste of onbewuste liefde, al dan niet goed uitgedrukt. De eerste vriendschap, dat is de Bestemming zelf die Zich aan de mens schenkt: die Zich aan de mens geeft door hem te scheppen. Het Mysterie zelf geeft Zich aan de mens door hem te scheppen. Zoals we zegden, is de aanvaarding dat men geschapen is, de fundamentele vorm van de vriendschap. Het handelen van het ik, van de mens is van nature vriendschap, ofwel is het niet authentiek menselijk (het is dan te vergelijken met een machine waaraan een wezenlijk onderdeel ontbreekt). Het komt mij voor dat het begrip vriendschap, dat wij al sinds vele jaren zo dikwijls hebben onderstreept - en dat in de toekomst nog nader moet ontwikkeld worden - zich vandaag verheldert, of althans begint te verhelderen, wat zijn oorsprong, zijn originele waarde betreft: het gaat om de deelneming in het trinitaire wezen van God. De Drie-eenheid is een werkelijkheid die de mens zich niet kan voorstellen en die hij op eigen kracht niet vermag te ontdekken; maar Jezus heeft ons de mogelijkheid gegeven haar te kennen. De Drie-eenheid is de vriendschap als goddelijke natuur. In haar dynamiek is de liefde tussen Vader, Zoon en heilige Geest de grondslag van de vriendschap: het is de vriendschap die aan de oorsprong ligt van alle relaties tussen menselijke personen en deze fundeert.

c) De zending

Wij zijn gedoopt, wij zijn geroepen om protagonisten van de geschiedenis te zijn, om een *zending*, de zending van Jezus te vervullen: het gebeuren van de mens geworden God aanwezig te stellen, overal waar wij ons bevinden. Overal waar wij ons bevinden! Dat Julián Carrón, sprekend over de historiciteit van de evangelies aan de universiteit van Novosibirsk (250.000 studenten), de aandacht van heel het lerarencorps wekt; maar vooral dat er aldaar al een beginnende groep van Comunione e Liberazione bestaat en dat iemand van die groep in het Russisch een ode van Leopardi, *Alla sua donna*[9] voordraagt - de historische details zijn immers ook belangrijk voor de gedachtenis! - en vervolgens *Atto d'amore* van Ada Negri[10]; dat iemand anders, Julia, een jong meisje uit Karaganda in Kazachstan, die nog maar zeven maanden bij ons is, een brief heeft geschreven die in een van de jongste afleveringen van *Tracce* is gepubliceerd[11] (weinig pas afgestudeerde humaniora-studenten zouden zoiets hebben kunnen schrijven) - het zijn dingen van een andere wereld! Dit meisje draagt de ontmoeting die zij mocht ervaren, dat waarvoor zij geboren en opnieuw geboren werd, met zich mee, welke weg zij verder ook mag gaan.

De zending is de roeping waarvoor ons het leven is geschonken: dit is het punt dat ons bezielen moet, altijd opnieuw bezielen, bemoedigen en in alles wat wij doen zekerheid geven moet. Door ons te scheppen, door ons te laten delen in zijn natuur, geeft het Zijn ons tot taak, tot opdracht, tot wet, tot moraal van zijn Presentie te getuigen. Het grondprobleem is dat het Zijn mens geworden is; het *punctum dolens* is dat het Mysterie, Jezus Christus, de gezondene van de Vader, mensengestalte heeft aangenomen. De enige Heer, het Mysterie dat alle dingen heeft gemaakt, ook de tijd waarin alle dingen bestaan, subsisteren, wordt onze metgezel, doorheen Jezus, de mens door het Mysterie gekozen tot onmiddellijke deelgenoot van zijn goddelijke natuur, de natuur zelf van het Mysterie. Doorheen Jezus is het Mysterie ons heel nabij gekomen, een mens uit een vrouw geboren.

Openbaren, verkondigen, roepen dat God is mens geworden, dat Hij een naam heeft, Jezus van Nazareth, het laten weten aan de hele wereld door middel van het getuigenis dáár waar wij leven, dáár waar God ons morgen zal zenden, ziedaar wat ons charisma kenmerkt. Het genie van het charisma dat wij ontvangen hebben, bestaat niet in het meditatieve zoeken op de wijze van een Laurentius de kluizenaar ("Men heeft mij gezegd: 'Alles moet stilzwijgend ontvangen worden en geheiligd door de stilte'. Toen heb ik begrepen dat ik mijn leven lang nodig zou hebben om te beseffen wat mij was overkomen, en uw Woord vervulde mij met stilte"). Niet dat wij er niet van bewust zijn, dat heel het leven ons gegeven is om steeds beter te beseffen wat ons is overkomen, maar ons charisma is een methode om de fundamentele inhoud van de zending uit te drukken, om uit te drukken dat Jezus het Woord van God is dat een mens tot Zich heeft genomen, hem in de schoot van het mysterie van de heilige Drie-eenheid heeft geschapen, een Mens! Het is de methode die het Mysterie zelf heeft gevolgd. Om Zich mee te delen, om Zich te laten kennen in datgene wat Hij ons wilde openbaren, heeft het Mysterie Zich van ons mensheid bediend, van een mens zoals wij! Doorheen deze mens kennen wij de Vader.

"Ga je weg?". "Ja, ik ga weg, maar niet voor lang. Ik zal maar veertien dagen afwezig zijn". "Veertien dagen zonder dat ik hier op het labo kan komen met het verlangen, de vreugde (*laetitia*) op je gezicht te zien!". Dit zegde een Amerikaanse wetenschapper tegen een van ons vriendinnen, die op dezelfde dienst werkt al hij: ze had hem nooit aangesproken en vond hem zelfs wat vreemd; en toch zegt hij haar dat. Het deed mij denken aan die zinsnede uit de liturgie: "Door de vreugde op hun gelaat zal Ik aan de wereld tonen hoe groot mijn kracht is"[12]. Heel de mededeling van onze ervaring, heel haar verspreiding van Amerika tot Siberië is het werk geweest van individuen die daarheen zijn gegaan; individuen die gezonden werden of gegaan zijn - eerst zijn ze gegaan, daarna werden ze ook gezonden. De jonge vrouw over wie ik het had en wier stralend gezicht de wetenschapper trof, is een aantrekkingspool geworden voor allen die daar werken. Omdat hij haar zeer waardeert, heeft het diensthoofd haar een verantwoordelijke functie aangeboden, die haar zal nopen lange tijd in Amerika te blijven. Hij heeft haar bij zich geroepen en gezegd: "Je interes-

seert mij zeer omwille van je manier van leven; maar hoe kom je ertoe zo te leven?". Dit is het probleem van het charisma, of waarom wij met onze beweging aan een charisma beantwoorden.

IV

OECUMENE

De nieuwheid bestaat enkel in het gebeuren van een ontmoeting met personen wier mens-zijn authentieker, fascinerender is (zoals de ontmoeting tussen het diensthoofd en de collega-wetenschapper), een ontmoeting waarin de woorden van het heilig evangelie al een bevestiging vinden in de verandering, in het anders leven van degene die ze uitspreekt; voorts een ontmoeting die de ervaring van de mensen die men tegenkomt, omhelst en deelt. Het bestaan van de personen die in aanraking komen met degene die de zending leeft, is nog niet veranderd zoals het zijne; maar degene die in de zending is geengageerd, omhelst alle personen, deelt in de ervaring van al wie hij ontmoet. Het gaat om een authentieke hartstocht voor de bestemming van de ander, een liefde voor alles wat waar is in elkeen.

Daarom is het woord *oecumene* kapitaal, is het de culturele sluitsteen op dit moment van de ontwikkeling van ons bewustzijn. Wij moeten de betekenis en de waarde van dit begrip goed verstaan, gelet op de reductie ervan door de heersende mentaliteit.

Oecumene betekent het beslistheid van de liefde tot God die is geopenbaard in Jezus Christus als waarheid en bron van totale zekerheid en hoop, dit wil zeggen van een nieuwe hoop, omdat zij niet het stempel draagt van de dramatische, ja tragische vraagstelling van de leegte - in de zin van Bloch - maar instemming is met een zekerheid die, uitgaande van wat aanwezig is, de toekomst uitdaagt, in gelijk welke omstandigheid. De hoop is een zekerheid aangaande de toekomst die gegrond is op een aanwezige zekerheid, op een Presentie.

Met het woord oecumene wil men aangeven dat de christelijke blik vervuld is van een elan dat in staat is al het goede in al wat men ontmoet te roemen, en wel in zoverre men erkent dat het deel uitmaakt van het plan waarvan de realisatie in Jezus Christus is geopenbaard en waarvan de eindvervulling in de geschiedenis van zijn mysterieus Lichaam een aanvang neemt. Inderdaad, om het goede dat in een ander aanwezig is, te roemen, moet ik het goede juist liefhebben in zoverre het beantwoordt aan de waarheid van Christus die ik erken. Ziedaar de grondslag van de christelijke vergevingsgezindheid en het christendom wist onlangs de wereld voor zich te winnen, juist door dit woord dat alles samenvat: barmhartigheid. Het vermogen tot barmhartigheid drukt zich uit als een gevoeligheid voor het goede, als een zekerheid dat het goede door de kracht van Christus overwint. "Hoezeer heb ik U lief, Heer, mijn sterkte" (Ps. 18, 2); "Alles vermag ik in Hem die mij kracht geeft" (Fil. 4, 13).

De oecumene vertrekt van het Christusgebeuren dat het gebeuren is van de waarheid van al het bestaande, van heel de tijd, heel de ruimte, van de geschiedenis. Met Christus is de waarheid in de wereld gekomen: "Het Woord is vlees geworden" (Joh. 1, 14), de waarheid heeft Zich tot menselijke presentie in de wereld gemaakt en zij blijft in het heden wonen. Deze Presentie palmt heel de werkelijkheid in, streeft ernaar haar volledig in te palmen. Als men zich helder bewust is van de hoogste waarheid die Christus gelaat is, komt er iets goeds aan het licht als men kijkt naar de dingen die men ontmoet. Want alles bestaat in Christus (vgl. Kol. 1, 17). De oecumene is dus geen vage tolerantie die de ander als een vreemdeling beschouwt, maar het is liefde voor de waarheid die aanwezig is, ook al was het maar in de vorm van een onooglijk fragment.

De christen onthaalt op positieve wijze elke nieuwe werkelijkheid die hij ontmoet, omdat zij een weerspiegeling is van Christus, van de waarheid die Christus is. Van deze positieve omhelzing is niets uitgesloten. De positieve blik op alles wat bestaat en op alle relaties heeft dus een unieke bron. Wie daarentegen aan een partiële identificatie van de waarheid, aan "zijn" waarheid vasthoudt, die ziet zich gedwongen om datgene wat hij zegt tegenover allen te verdedigen, tenzij hij volledig skeptisch of nihilistisch is.

Indien zij over gezond verstand beschikken, bevorderen degenen die de volkeren leiden en verantwoordelijkheid dragen op diverse niveaus, dikwijls een zekere "oecumene", omdat zij een heilige schrik hebben voor oorlog en geweld, die onvermij-

delijk opduiken als iemand alleen zichzelf affirmeert. Zo lijkt het alsof het feit dat men zich verenigt en daarbij probeert tenminste het gelaat van de ander te respecteren, de verwezenlijking van de vreedzame oecumene, van de vrede is. Dit is echter geen vrede, maar een misverstand. In het beste geval komt deze vrede inderdaad over als tolerantie, dit is in de grond als potentiële onverschilligheid. Aldus lijkt het begrip "oecumene", zoals men het vandaag gewoonlijk verstaat, de beste uitdrukking van goede wil te zijn van degenen die goedhartig zijn en mensen leiding geven, om het even of het nu om religieuze of politieke leiders gaat.

Deze "oecumene", begrepen als verbroedering van de diverse filantropische pogingen om de wereld op te bouwen, blijkt de aartsvijand te zijn van de christelijke identiteit. Zoals gezegd, gaat het in het beste geval inderdaad om een poging om tolerant te zijn, waarbij elkeen oog heeft voor eigenbelang en van de anderen neemt wat hem dienstig is. Maar wie alleen het eigenbelang op het oog heeft, gaat per slot van rekening de anderen als potentiële vijanden beschouwen waartegen hij zich moet verdedigen: ten aanzien van wat hem het meest aanbelangt, gaat hij de facto ophouden tolerant te zijn. Zo gaat men de tolerantie tenslotte reduceren tot de cynische affirmatie, dat alles, werkelijk alles in de samenleving bestaansrecht moet hebben.

In werkelijkheid is dit de positie van degenen die thans de macht in handen hebben. Theoretisch is men tolerant, maar dan ordent men de zaken zo, dat datgene waarvan men niet wil dat het gedacht of gedaan wordt, de facto gedacht noch gedaan mag worden. Of er is de macabere positie van de intellectueel, de filosoof of de kunstenaar, die praktisch onverschillig is voor alles: al het bestaande beschouwt hij als niets, als voorbijgaande schijn, behalve datgene wat hijzelf zoekt, wat hij als bevredigend aanziet en wat hij dan in zijn affirmatie van het detail, van een detail, nastreeft. Uit deze positie ontstaat tenslotte het theoretische nihilisme. De tolerantie mondt altijd uit in een van beide houdingen: ofwel onverschilligheid, ofwel een situatie die mij macht verleent, die de macht die ik veroverd heb, bevestigt of ermee instemt.

Een pluralistische samenleving houdt onvermijdelijk in dat de ander, ten overstaan van de gemeenschap, de maatschappelijke groep, in se iets is, iets heeft, iets bezit en in zich draagt, namelijk een vaste hoop; abstract, theoretisch, a priori gezien, behoort deze hoop in de grond tot de natuur van de rede, van het mensenhart. Maar zodra de mens zich in beweging zet, zich aan ruimte en tijd gaat toewijden, stort hij al in elkaar na een duizendste van een millimeter afstand te hebben afgelegd, omdat de zekerheid van de hoop ertoe neigt zich met iets te identificeren dat hij al in handen houdt: dit is de logica van het *carpe diem*. De zekerheid van de hoop voor de toekomst neigt ertoe zich te identificeren met iets dat men al in handen houdt, want de hoop is zekerheid aangaande de toekomst op grond van een zekerheid die present is.

De zekerheid van de christelijke hoop sluit integendeel niemand en niets uit, over niemand oordeelt zij in de sterke zin van dat woord, dit wil zeggen in de zin van het eindoordeel ("Ik oordeel over niemand, niet eens over mijzelf", zegt Sint-Paulus, vgl. 1 Kor. 4, 3). Over niemand van degenen die zij ontmoet, oordeelt zij. Zij "tolereert" niet, maar bemint degene die zij ontmoet, juist omdat zij hem in het licht van zijn bestemming ziet. Juist omdat zij hem in het licht van zijn ware oorsprong en zijn bestemming ziet, tolereert zij elke mens; zij tolereert iedereen, maar niet in de zin van tolereren: zij bemint hem. Liefhebben betekent erkennen wat juist is in het licht van de bestemming en het dus waarderen, zoals de witte tanden van het rottende hondenkadaver (waarvan het al vaker geciteerde *agraphon* spreekt[13]: al de rest is vergaan, het enige wat aan dat kadaver verdedigbaar is, dat zijn de tanden - en Jezus spreekt alleen daarover.

Binnen de ervaring van mijn relatie tot jou, laat ik in heel jouw schande, in heel jouw vreemdheid het kleine detail, een klein detail te voorschijn treden,... nee, niet "ik laat het te voorschijn treden", maar ik erken dat het te voorschijn treedt en dat het belangrijk is. In laatste instantie heet dat erbarmen hebben: de liefde voor de ander die de hoop bevestigt dat de bestemming hem bereiken, de barmhartigheid hem redden zal. Dat heel de mensheid gered wordt, is juist Gods wil. Sint-Paulus zegt: "God wil dat alle mensen gered worden" (vgl. 1 Tim. 2, 3-4). Wij kunnen dat niet tot een mathematische formule herleiden noch het uitdruk-

ken vanuit onze mentaliteit die onvermijdelijk kwantitatief is. We weten niet wat het betekent, het is een paradox: we kunnen niet zeggen: "Die wel, die niet", "dit of dat moet men doen". Maar aan de andere kant moeten we zeggen dat de hoogste positiviteit waarmee het Zijn het participerende zijn heeft geschapen, een hoogste positiviteit is voor gelijk welk participerende zijn. Zelfs indien de hele wereld zich tegen ons zou keren, zelfs indien we in de grote storm die het wereldeinde aankondigt tot twaalf personen gereduceerd zouden worden, zelf indien we maar met twaalf zouden overblijven, heeft Christus de overwinning behaald. Zelfs indien wij, de laatste twaalf, op het punt zouden staan om gedood te worden, omdat de macht zich volledig tegen ons keert, ook dan komt Christus en Hij zegeviert over de macht (of de Antichrist).

Voor de christen is dit de enige uitleg die een zin aan de geschiedenis verleent. De christen is de enige die iets waars kan zeggen, dat men ervaren kan, als een voorgevoel, als een dageraad, terwijl de anderen zich inlaten met waanvoorstellingen die waardeloos zijn voor de oplossing van het praktische leven van alledag, want zij ontwortelen het dagelijkse leven, zij stoten het omver, zij vatten het bij de kraag om het weer op de been te helpen, aan alles doen zij kwaad, in hun handen wordt ook het goede tot kwaad, ja zelfs het vermogen om goed te doen buigen zij om tot een neiging naar het kwade. De enige die iets kan zeggen dat waar is, vanuit de ervaring, als voorgevoel, als programma, als ontwerp, is de christen, omdat het heil, als een dageraad, deel begint uit te maken van zijn ervaring, van zijn heden, doorheen de verandering van zijn attitude, van zijn persoon, van zijn manier om in relatie te treden. De anderen geven aan fantasieën toe die generlei betekenis hebben voor het concrete leven, behalve deze van een gewelddadigheid die neerhaalt, als ze er de macht en de kracht toe heeft.

Het Zijn, de Oorsprong van alles, is er alle dagen: met Jezus toont het Zich alle dagen als metgezel op onze tocht. Zoals het vers van Jeremia zegt in de Completen van de vrijdag: "Gij zijt in ons midden, Heer, wij dragen uw Naam, wij behoren U toe. Laat ons niet alleen, Heer onze God" (vgl. Jer. 14, 9).

De katholieke oecumene staat open voor allen en alles, tot in de fijnste schakeringen toe; ze is bereid met de grootst mogelijke edelmoedigheid ook datgene aan het licht te brengen wat slechts een verre affiniteit heeft met de waarheid; maar tegenover mogelijke dubbelzinnigheden is ze onverzettelijk. Als iemand de authentieke waarheid, Christus, heeft ontdekt, dan gaat hij rustig elk soort ontmoeting tegemoet, zeker als hij is dat hij er altijd een deel van zichzelf in zal vinden. Als hij de waarheid heeft, als de waarheid hem heeft ingepalmd, dan vindt hij in elke andere persoon een deel van zichzelf.

De ware oecumene ontdekt altijd iets nieuws, zodat er nooit sprake is van een volledige herhaling: men wordt door een allesomvattende verbazing over het schone aangegrepen. Juist vanuit de schoonheid ontstaan voortdurend beelden van nieuwe mogelijkheden om de vervallen huizen te herstellen en nieuwe te bouwen, zoals Jesaja zegt. Deze openheid heeft voor gevolg dat men zich thuis voelt bij ieder die ook maar een sprankeltje waarheid bewaart, ze bewerkt dat men zich overal thuis voelt. Dit is het begrip van de katholiciteit, niet geografisch begrepen, zoals men het sinds de zestiende eeuw heeft gedaan, maar ontologisch gedefinieerd vanuit de waarheid, die ik als aanwezig erken. In *De Navolging van Christus* heet het: "*Ex uno Verbo omnia et unum loquuntur omnia, et hoc est Principium quod et loquitur nobis*" ("Uit dat ene Woord zijn alle dingen, en alle dingen spreken van dat ene Woord, en dat Woord is het Beginsel, dat ook tot ons spreekt"[14].

Het is derhalve niet mogelijk een andere cultuur te vinden die met een zo eenmakende, krachtige en restloze omhelzing alle dingen definieert. Onze eerste defintie van cultuur, die op het allereerste jaar van GS[15] teruggaat, toen er met Negri nog maar enkele dozijnen gymnasiumstudenten waren, is ontleend aan Sint-Paulus: "Keur alles, behoud het goede (*to kalon*)" (1 Tess. 5, 21), het schone, het goede. Dit is een eenmakende, restloze omhelzing. Jacopone da Todi zegde dat alles geschiedt omdat wij allen tezamen "in het hemelrijk" moeten binnengaan, "in het hemelrijk, dat de voltooiing is van ieder feest waarnaar het hart heeft verlangd" ("*...nel regno celesto; che compie omne festo / che 'l core ha bramato*")[16]. En verder zegt hij nog, in een van de mooiste verzen van de Italiaanse

literatuur: "*Amore, amore, omne cosa conclama*" ("Liefde, liefde, ieder ding roept het uit"[17]. Het woord liefde moeten we in zijn diepste betekenis verstaan, dit is als synoniem van Christus, God die Zich over ons heeft neergebogen en ons omhelsd heeft.

DRIE GEDACHTEN EN ÉÉN AANBEVELING

a) Christelijke ethiek als getuigenis

De relatie tussen dogmatiek en ethiek is fundamenteel in een theologie die niet in scholastieke zin wordt begrepen, maar in de eigenlijke zin van de geloofservaring die zij vooropstelt. Deze relatie vormt het echte probleem van de Kerk, dit wil zeggen van degenen die de boodschap aan de wereld brengen, van degenen die God aan Jezus heeft toevertrouwd opdat zij zijn presentie in de geschiedenis aan de wereld bekend zouden maken. Het meest indrukwekkende in het evangelie - gezien uit het oogpunt van de methode door middel waarvan Jezus Zich aan de hele geschiedenis presenteert en bekendmaakt - is wel dat Hij, na zijn verrijzenis, Zich alleen maar aan enkele mensen heeft getoond, door enkele mensen heeft laten ontmoeten. Slechts weinigen hebben Hem gezien, maar Hij is voor allen gekomen, Hij is voor allen gestorven - en datgene waarvoor Hij gekomen is, zal totstandkomen omdat Hij de Koning is van de heelal. Derhalve is dit een verbazingwekkende vaststelling met het oog op de werkelijkheid van de Kerk, waarvan de hoogste bestaansgrond juist *het getuigenis* is.
Het gaat om het getuigenis van een nieuw feit, van een Gebeuren - een objectief Gebeuren, dit is een werkelijkheid die bestaat, die existeert - een Gebeuren dat zijn presentie impliceert en aantoont in de verandering van leven bij de getuige, dus in een ethiek. In het christendom is de ethiek dus het getuigenis van een Feit, van een Gebeuren dat elk ander gebeuren te boven gaat.

b) Het getuigenis als verandering en als "werk": *opus Dei*

Dit getuigenis is - als het de boodschap brengen moet dat er in de wereld een Ander Gebeuren heeft plaatsgevonden, iets onvoorstelbaars en onuitsprekelijks, iets dat aan de natuur van de levende mens en aan de behoeften van zijn hart het meest beantwoordt - dit getuigenis is een *verandering* die door heel de wereld kan worden waargenomen, een verandering in de samenleving, want de Kerk is een *societas*: de Kerk is een *communio*.

Bijgevolg komt het getuigenis aan het licht doorheen de attitude van de persoon die veranderd is en deel uitmaakt van het grote plan; maar evenzeer in ieder maatschappelijk aspect dat dankzij de veranderde persoon, de getuige tot stand komt: hier gaat het om het begrip van het *werk*. Het getuigenis moet normalerwijze in het werk uitmonden. Het kan zijn dat God de mogelijkheid daartoe niet verleent; dan zullen alleen alle engelen Gods het getuigenis zien, zich erover verbazen en het bewonderen. En wij zullen het op het einde der tijden te zien krijgen: op het einde der tijden zullen wij de engelen zien die neerknielen voor de mens die van God heeft getuigd en daarbij ook verzaakt heeft aan de hoogste menselijke behoefte, met name het nut van zijn handelen, van zijn aanwezigheid in de wereld te mogen zien.

c) Uit het toebehoren van het ik ontstaat cultuur

De culturele en de caritatieve dimensie brengen elkaar wederzijds voort: de cultuur brengt de caritas voort, bijgevolg impliceert het woord cultuur alles, omdat de cultuur door het verschijnsel, door het gebeuren van een toebehoren is bepaald. Omdat men aan iets toebehoort, verandert alles. *Sensim sine sensu* (ik word gewaar dat ik haast onmerkbaar verander), normalerwijze; of anders is het een "wonder".

Tot besluit: het gebed als dimensie van het ik

Ik wil een laatste aanbeveling formuleren: bid, jullie moeten bidden.

Het gebed is het meest revolutionaire woord in de dialoog waarvan wij leven als huisgenoten van de woning waarin Christus ons heeft binnengeleid.

Kwezelarij of beelden van een twijfelachtige en vreemde smaak waarmee de vermelding, het gebruik van dat woord steeds gepaard gaat, hebben wij ten stelligste vermeden; uiteindelijk rest het zuivere begrip ofwel het motief om met afschuw te reageren, een reactie die, om

geen afschuw te zijn, tot een glimlach wordt.

Voor ons is het gebed een dimensie van het mens-zijn, van het ik, wat het ook doet. Niet dat het ik bid bij al wat het doet, maar als het nadenkt, of in de mate het bewust is van wat het doet, realiseert het ik het gebed, vindt het ik het gebed *in actu* in datgene wat het doet.

Het gebed is elke handeling die wij volbrengen in zoverre God ons de scherpzinnigheid verleent en in ons een zelfbewustzijn doet groeien waardoor wij begrijpen wat we aan het doen zijn.

Vaste uren in de loop van de dag zijn voor het gebed een kostbare hulp. Het getijdengebed, bijvoorbeeld, herinnert ons aan alles wat wij doen, aan het belang van al ons handelen, van al onze verplichtingen.

In het gebed, in de strikt formele betekenis van dat woord, in de vormen van gebed, zullen jullie derhalve je verwachting als kennis uitgedrukt vinden en ook je elan van liefde voor het Zijn, het grote Gij, en voor het kleine, beperkte gij van de ander, en voor het gij dat je bij wijze van metafoor ook tot de hond zegt (als je de hond graag ziet) en tot de bloem (als de bloem je bevalt). "Gij" zeggen veronderstelt een niveau van waardering en een niveau van delen, van "offeren met", van "samen offeren" (het derde gij, de derde trap van het gij niet op analoge wijze gebruiken, is onbezonnen, is een overdrijving, een hobby die de plicht opheft).

Als vingerwijzing voor het gebed (vingerwijzing in die zin dat ik jullie uitnodig om er gebruik van te maken) beveel ik jullie de hymnen aan van het liturgische getijdengebed. Deze hymnen vormen dat gedeelte van het getijdengebed waarin heel het bewustzijn en heel het verlangen van het hart aan het licht komen en een begin van vervulling vinden in een bijzondere vorm van gezongen gebed (de zang is altijd de meest eigen en volkomen uitdrukking van het mens-zijn).

Deze ochtend hebben we *Nel primo chiarore del giorno* ("Bij het eerste ochtendgloren")[18] gezongen. Deze hymne illustreert goed wat ik juist kom te zeggen. Maar er is nog een andere hymne die ik hier als voorbeeld wil vermelden: *Prima che sorga l'alba* ("Voordat de dageraad ontluikt"). In ons getijdengebed wordt ze op donderdag gezongen[19]. Ze geeft een precieze beschrijving van alle stappen waaruit ieder van onze christelijke handelingen bestaat.

Het redelijk aspect van het christelijke weefsel van onze handelingen wordt in beide hymnen op meesterlijke wijze aangegeven, beschreven. Maar *Prima che sorga l'alba* beschrijft werkelijk de momenten, alle momenten van de geïmpliceerde noodzakelijke verandering. "Voordat de dageraad ontluikt, waken we vol verwachting", zegt het eerste vers. Wat verwachten we voordat de dageraad aanbreekt? We verwachten de dag, het eerste teken van de dag, dat is het ochtendgloren, de dageraad. "Wij waken vol verwachting", dit wil zeggen voordat wij het ware beginnen te kennen; en, inderdaad, wij kennen het ware als het antwoord op onze verwachting, het eerste teken van het antwoord op onze verwachting.

Ik wil jullie aanbevelen om te bidden, want het gebed is de uitdrukking van het zelfbewustzijn van de mens, van het ik. Zonder het gebed blijft de bekoring tot vergetelheid in ons hangen en is het niet meer de kracht van Degene aan wie wij toebehoren die in ons zijn Presentie begint te openbaren, maar de contingente kracht van de schijn waarmee wij ons inlaten: de schijn verwerft dan een grotere zekerheid en helderheid dan het toebehoren. Alleen in het toebehoren wordt de schijn overstegen door de rede, door het "bewustzijn van", kortom, door hetgeen het ik kenmerkt: de erkenning van en de liefde voor het teken - voor de werkelijkheid als teken.

Ik wens jullie toe zo te kunnen bidden dat het gebed een dimensie wordt van je dag. Dit is het wezenlijke van de weg naar de Bestemming: het gebed, het bewustzijn van het Ideaal en de vraag aan het Ideaal dat het werkelijkheid zou worden, werkelijkheid zou worden in ons.

Ik beveel jullie aan te bidden opdat wij volgend jaar in jullie een grotere dankbaarheid en vooral een toegenomen nieuwsgierigheid zouden aantreffen. Wij hebben maar één nieuwgierigheid: die welke de zin van dat leven doet toenemen, die het mysterie van Christus, dit wil zeggen het mysterie van ons leven, verdiept en het ons doet verdiepen. ■

Noten

1. Luigi Giussani, *Alla ricerca del volto umano*, Rizzoli, Milano 1995, p.71-81.

2. A. Dell'Asta, "Reportage sul miracolo", in: *Tracce*, nr. 7, juli-augustus 1997, p. 52.

3. Cf. J. Dewey, *La ricerca della certezza*, La Nuova Italia Editrice, Firenze 1966, p. 322.

4. H. de Lubac, *L'alba incompiuta del Rinascimento. Pico della Mirandola*, in: *Opera Omnia*, vol. 29, Jaca Book, Milano 1977.

5. "*Ma che poss'io, Signor, s'a me non vieni coll"usata eneffabil cortesia*", in: M. Buonarroti, *Rime*, n. 286, vers 5-6.

6. F. Petraca, *Il canzoniere*, CCCLXVI, vers 131-137.

7. Vgl. L. Giussani, *Alla ricerca del volto humano*, op. cit., p. 48 e.v.

8. *Tracce*, nr. 3, maart 1997, p. 50-51; zie ook de Franse *Litterae Communionis*, nr. 2, juni 1997, p. 12-13.

9. G. Leopardi, *Alla sua donna*, in: *Cara beltà*, Bur, Milano 1996, p. 53 e.v.

10. A. Negri, *Atto d'amore*, in: *Mia giovinezza*, Bur, Milano 1995, p. 70 e.v.

11. "Ai grandi che ci sanno parlare, ai picoccoli che ci sanno ascoltare", in: *Tracce*, nr. 3, maart 1997, p. 27.

12. "*Renderò nota la forza del mio potere sul mondo dalla letizia dei loro volti*", Confractorium van de vierde adventszondag in de Ambrosiaanse liturgie, in: *Messale Ambrosiano. Dall'Avvento al Sabato Santo*, Milano 1942, p. 78.

13. *The Unwritten Gospel. Ana and Agreapha of Jesus*, Allen and Unwin Ltd, London 1925, p. 84.

14. *Gioventu Studentesca*: zo heette de beweging in de beginperiode (n v.d.vert.).

15. Thomas a Kempis, *De Navolging van Christus, I, 3, 8.*

16. Jacopone da Todi, *Cantico della natività de Jesù Cristo*, Lauda LXIV,in: *Le Laude*, Libreria Editrice Fiorentina, Firenze 1989, p. 218.

17. Jacopo da Todi, *Come l'anima se lamenta con Dio de la carità superardente in lei infusa*, Lauda XC, in: *Le Laude*, op. cit., p. 318.

18. *Il libro delle ore*, Jaca Book, Milano 1975, p. 55.

19. *Il libro delle ore*, op. cit., p. 114-115.